ABDURAUF FITRATNING “OILA” ASARIDA OILAVIY TARBIYA PEDAGOGIKASI MASALALARI

Safarova Malika Muzaffarovna
tadqiqotchi

Annotatsiya:Ushbu maqolada jadid mutafakkiri Abdurauf Fitratning “Oila yoki oila boshqarish tartiblari” asari pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Asarda ilgari surilgan oila asoslari, oila axloqi va farzand tarbiyasiga oid g‘oyalar zamonaviy oilaviy tarbiya pedagogikasi bilan qiyoslanadi hamda ularning bugungi kun uchun ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Abdurauf Fitrat, “Oila” asari, jadidchilik, oilaviy tarbiya, oila axloqi, jismoniy tarbiya, aqliy tarbiya, ma’naviy-axloqiy tarbiya, ota-ona huquqi.

O‘zbekistonda yoshlar tarbiyasini zamonaviy ilmiy-uslubiy yondashuvlar asosida takomillashtirish, ularda tayanch kompetensiyalar va ijtimoiy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish jarayonida oila, maktabgacha va umumiy o‘rta ta’lim, o‘rta maxsus hamda oliy ta’lim muassasalari va mahalla institutining tarbiyaviy imkoniyatlaridan samarali foydalanish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Mazkur yo‘nalishdagi ilmiy-nazariy va amaliy qarashlarning tarixiy ildizlarini XX asr boshlarida Turkiston va Buxoro hududlarida faoliyat yuritgan jadidchilik harakati namoyandalarining pedagogik, ma’rifiy va ijtimoiy-falsafiy merosi bilan bog‘liq holda tadqiq etish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Xususan, jadid mutafakkirlarining oila, farzand tarbiyasi, ta’lim va jamiyat taraqqiyoti o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik haqidagi qarashlari bugungi tarbiya konsepsiyalarining tarixiy-nazariy asoslarini anglash imkonini beradi.

Oila jamiyatning muhim ijtimoiy-ma’naviy instituti sifatida shaxsning shakllanishi, milliy qadriyatlar, axloqiy me’yorlar va ijtimoiy tajribaning avloddan avlodga uzatilishida fundamental o‘rin egallaydi. Zero, jamiyatning ma’naviy-axloqiy qiyofasi, avvalo, oiladagi tarbiya muhiti va uning ijtimoiy-ma’naviy salohiyati bilan bevosita bog‘liqdir. Shu jihatdan oila nafaqat biologik va ijtimoiy davomiylikni ta’minlovchi institut, balki milliy urf-odatlar, an’analar, qadriyatlar va ma’naviy tajribani saqlash hamda yangi avlod ongiga singdirishning asosiy tarbiya maktabi sifatida qaraladi.

Oila institutining jamiyat hayotidagi o‘rni va uning shaxs tarbiyasiga ta’siri masalasi qadimdan falsafa, pedagogika va ijtimoiy tafakkurning muhim tadqiqot obyekti bo‘lib kelgan. Ayniqsa, XX asr boshlarida jadidchilik harakati vakillari tomonidan oila, ta’lim-tarbiya va jamiyat taraqqiyoti masalalariga yangicha ilmiy-ma’rifiy nuqtayi nazardan yondashildi. Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy kabi ma’rifatparvar ziyolilarning publitsistik va ilmiy-adabiy merosida oilaning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni, ota-onaning farzand tarbiyasidagi mas’uliyati, ta’lim va axloqning o‘zaro aloqadorligi hamda barkamol avlodni shakllantirish masalalari muhim o‘rin egallaydi.

Mazkur meros doirasida Abdurauf Fitratning “Oila” asari alohida ilmiy-nazariy ahamiyatga ega. Fitrat ushbu asarda oilani jamiyatning ijtimoiy-ma’naviy taraqqiyotini belgilovchi muhim institut sifatida talqin qilib, nikoh, er-xotin munosabatlari, farzand tarbiyasi, ota-onalik mas’uliyati, oilaviy axloq va jamiyat taraqqiyoti o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni izchil tahlil etadi. Asarning muhim jihatlaridan biri shundaki, muallif o‘z qarashlarini Sharq va G‘arb ijtimoiy-falsafiy hamda pedagogik tafakkurida shakllangan qarashlar bilan qiyosiy mushohada asosida bayon etishga intilgan. Shu sababli “Oila” asari nafaqat falsafiy-axloqiy va pedagogik manba, balki XX asr boshlaridagi Turkiston va Buxoro

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

jamiyatining ijtimoiy-ma’naviy hayotini o‘rganishda muhim tarixiy manba sifatida ham e’tiborga loyiqdir.

Fitratning oilaga oid qarashlari, avvalo, jamiyat taraqqiyotining negizini sog‘lom ma’naviy muhitga ega oilada ko‘rishi bilan xarakterlanadi. Uning nazariy qarashlarida oila tarbiyasi va millat istiqboli o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik alohida ta’kidlanadi. Shu nuqtayi nazardan, “Oila” asaridagi pedagogik-axloqiy qarashlarni zamonaviy tarbiya tizimi bilan qiyosiy o‘rganish jadidlar merosining bugungi yoshlar tarbiyasidagi ilmiy-amaliy ahamiyatini yanada chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv jadidchilik merosini faqat tarixiy-ma’rifiy hodisa sifatida emas, balki zamonaviy ta’lim-tarbiya jarayonini takomillashtirishga xizmat qiluvchi muhim intellektual manba sifatida baholash imkonini beradi.

Asosiy qism

Abdurauf Fitrat “Oila” asarida oilaning kelib chiqishi va uning insoniyat jamiyati taraqqiyotidagi o‘rnini tahlil qilishdan boshlaydi. Uning talqiniga ko‘ra, insonlar dastlab yakka holda tabiiy va ijtimoiy mushkulotlarga duch kelgan bo‘lsalar, vaqt o‘tishi bilan o‘zaro hamkorlik va hamjihatlikka asoslangan dastlabki ijtimoiy birlik — “ahli bayt”, ya’ni oilani shakllantirganlar. Keyinchalik mazkur ijtimoiy birliklarning rivojlanishi natijasida qabila va xalq kabi yirik jamoaviy tuzilmalar vujudga kelgan. Shu jihatdan Fitrat oilaning shakllanishini nafaqat biologik yoki maishiy ehtiyojlar bilan, balki insoniyatning ijtimoiylashuvi va madaniy taraqqiyoti jarayoni bilan bog‘laydi. Mazkur yondashuv uning oila institutini jamiyat taraqqiyotining dastlabki va fundamental ijtimoiy bo‘g‘ini sifatida baholaganini ko‘rsatadi.

Fitrat oilaga er, xotin va farzandlardan tarkib topgan hamda muayyan boshqaruv va mas’uliyat tamoyillariga asoslangan ijtimoiy birlik sifatida yondashadi. Uning fikricha, oila a’zolarining har biri o‘z huquq va burchlarini anglagan holda oilaviy munosabatlarda muayyan mas’uliyatni zimmasiga olishi lozim. Bu qarashlar Fitrat tafakkurida oilani shunchaki qarindoshlik yoki maishiy birlik emas, balki huquqiy, axloqiy va ijtimoiy munosabatlar tizimi sifatida tushunish mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, uning oila a’zolarining huquq va majburiyatlarini tartibga solish, oilaviy munosabatlarda me’yor va qoidalarning mavjud bo‘lishi zarurligi haqidagi fikrlari XX asr boshlaridagi ijtimoiy-huquqiy tafakkurning muhim ko‘rinishlaridan biri sifatida baholanishi mumkin.

Fitrat oilaning mustahkamligi va barqarorligini uning ichki intizomi, o‘zaro mas’uliyat hamda axloqiy me’yorlarga rioya qilinishi bilan bog‘laydi. Uning qarashlarida oilaning barqarorligi, o‘z navbatida, jamiyat va millatning ijtimoiy yaxlitligi hamda taraqqiyotiga ta’sir ko‘rsatuvchi omil sifatida talqin etiladi. Nikoh masalasiga ham Fitrat faqat shaxsiy yoki biologik ehtiyoj nuqtayi nazaridan emas, balki inson avlodining davomiyligi, oilaning shakllanishi va jamiyatning barqarorligini ta’minlovchi ijtimoiy institut sifatida yondashadi. Oilaviy munosabatlarni muayyan huquqiy va axloqiy me’yorlar asosida tartibga solish zarurligi haqidagi qarashlari esa uning oila institutining jamiyat hayotidagi ijtimoiy-huquqiy ahamiyatini chuqur anglaganidan dalolat beradi.

Fitratning oila axloqiga oid qarashlarida er-xotin o‘rtasidagi o‘zaro mehr, muhabbat, hurmat va ishonch alohida o‘rin egallaydi. Uning “Koinotdagi barcha zarralar muhabbatsiz birga bo‘lmaydilar” mazmunidagi fikri oilaviy munosabatlarning ma’naviy asosini ifodalovchi konseptual qarash sifatida namoyon bo‘ladi. Muallifning fikricha, er-xotin munosabatlarida muhabbat bilan bir qatorda o‘zaro hurmat, murosa, sabr-toqat va bir-birini qadrlash kabi fazilatlar ham muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, u oilani moddiy jihatdan ta’minlash, xo‘jalik yuritish va ro‘zg‘orni boshqarish masalalarida er-xotinning o‘zaro mas’uliyatini ta’kidlaydi. Bunda Fitrat o‘z davrining ijtimoiy sharoitlaridan kelib chiqib, er va xotinning oiladagi vazifalarini belgilaydi hamda oilaviy farovonlikni oqilona boshqaruv, tejamkorlik va mas’uliyat bilan bog‘laydi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Fitrat qarashlarida iffat, nomus, g‘ayrat, sabr-toqat va o‘zaro hurmat kabi axloqiy kategoriyalar oilaviy barqarorlikni ta’minlovchi muhim omillar sifatida talqin etiladi. E’tiborga molik jihati shundaki, oilaviy axloq va mas’uliyat masalasida u faqat ayol zimmasidagi majburiyatlarni emas, balki erkakning ham axloqiy mas’uliyatini alohida ko‘rsatadi. Ayolga nisbatan qo‘pol muomala va zo‘ravonlikni qoralashi, er-xotin munosabatlarida muloyimlik, sabr va murosani ustuvor qo‘yishi uning oiladagi ma’naviy-axloqiy muhitga katta ahamiyat berganini ko‘rsatadi. Oilaviy nizolarni imkon qadar murosa va o‘zaro kelishuv asosida bartaraf etish lozimligi haqidagi qarashlari ham oilani saqlab qolish va uning barqarorligini ta’minlashga qaratilgan ijtimoiy-pedagogik yondashuv sifatida namoyon bo‘ladi. Taloq masalasini esa Fitrat oila birligini saqlash imkoniyatlari tugagan holatdagi eng keskin choralar qatorida ko‘rib, uning insoniy va ijtimoiy oqibatlariga e’tibor qaratadi.

Fitratning pedagogik qarashlarida farzand tarbiyasi oilaning eng muhim, ayni paytda eng mas’uliyatli vazifalaridan biri sifatida talqin etiladi. U bola tarbiyasini jismoniy, aqliy va axloqiy yo‘nalishlarga ajratib, mazkur tarbiya turlarining o‘zaro uzviy bog‘liqligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, bolaning jismoniy kamoloti aqliy rivojlanishdan, aqliy rivojlanish esa axloqiy tarbiyadan ajralgan holda qaralmasligi kerak. Shu ma’noda, Fitratning tarbiya konsepsiyasi shaxsning har tomonlama kamol topishini nazarda tutuvchi kompleks pedagogik yondashuvga asoslanadi. Mazkur qarashlar zamonaviy pedagogikada shaxsning jismoniy, intellektual, ijtimoiy va axloqiy rivojlanishining o‘zaro bog‘liqligi haqidagi konsepsiyalar bilan mazmunan uyg‘un jihatlarga ega.

Fitratning “Iroda va ixtiyor” masalasiga oid qarashlari ham uning pedagogik konsepsiyasida alohida ahamiyat kasb etadi. U bolani faqat buyruq va qat’iy nazorat asosida emas, balki uning tabiiy qiziqishi, mustaqil fikrlashi va irodasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan tarbiya asosida voyaga yetkazish zarurligini ilgari suradi. Bolaga nisbatan zo‘ravonlik va haddan tashqari qattiqqo‘llik uning shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini ta’kidlab, farzand tarbiyasida mehr, oqilona erkinlik va pedagogik ta’sirning uyg‘unligini muhim deb hisoblaydi. Uning “Bolalarni shunday tarbiya etish lozimki, baxtga bo‘lgan intilishlari hech qachon xazon bo‘lmasin...” mazmunidagi fikrlari bolaning shaxsiy imkoniyatlari, irodasi va hayotga intilishini qo‘llab-quvvatlashga asoslangan tarbiyaviy yondashuvini ifodalaydi.

Fitrat ayollarning, xususan, bo‘lajak onalarning ta’lim olishi va ma’rifatli bo‘lishi masalasiga ham alohida e’tibor qaratadi. Uning qarashlarida onaning bilim va ma’naviy saviyasi farzand tarbiyasi hamda oiladagi ma’rifiy muhitga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi omil sifatida baholanadi. Shu sababli ayol ta’limini rivojlantirish masalasini u nafaqat shaxsiy kamolot, balki oila va millatning ma’naviy-intellektual taraqqiyoti bilan bog‘laydi. Bu jihat Fitratning jadidchilik harakati doirasidagi ma’rifatparvarlik qarashlari bilan hamohang bo‘lib, xotin-qizlarning ta’lim olishi va jamiyatning ma’naviy taraqqiyotidagi ishtirokini kengaytirishga qaratilgan g‘oyaviy yondashuvni aks ettiradi.

Asarda nikoh va to‘y marosimlaridagi ortiqcha sarf-xarajat, isrofgarchilik va dabdabaga nisbatan tanqidiy munosabat ham muhim o‘rin tutadi. Fitratning fikricha, yosh oilaning dastlabki hayot bosqichida ortiqcha moddiy yuklamalarning yuzaga kelishi uning iqtisodiy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois u mablag‘larni oqilona sarflash, oilaning moddiy farovonligini ta’minlash hamda yoshlarning ilm-ma’rifat olishi uchun qulay sharoit yaratishga ustuvor ahamiyat beradi. Mazkur qarashlar Fitratning oila masalasiga faqat ma’naviy-axloqiy nuqtayi nazardan emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan ham kompleks yondashganini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, Abdurauf Fitratning “Oila” asarida oila instituti, nikoh munosabatlari, er-xotinning o‘zaro mas’uliyati, oilaviy axloq, farzand tarbiyasi, ayollar ma’rifati, tejamkorlik va oilaviy barqarorlik kabi masalalar o‘zaro bog‘liq holda yoritilgan. Fitratning oilani jamiyatning boshlang‘ich ijtimoiy instituti sifatida talqin qilishi, oila a’zolarining huquq va burchlariga e’tibor qaratishi, farzand tarbiyasining jismoniy, aqliy va axloqiy jihatlarini yaxlit tizim sifatida ko‘rishi uning pedagogik va

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ijtimoiy-falsafiy qarashlarining konseptual yaxlitligini namoyon etadi. Shu jihatdan “Oila” asari XX asr boshlaridagi Turkiston ijtimoiy-ma’naviy tafakkurini, jadidlarning oilaviy tarbiya va ma’rifatga oid qarashlarini o‘rganishda muhim manba bo‘lish bilan birga, oila pedagogikasi tarixining rivojlanish bosqichlarini tadqiq etishda ham ilmiy ahamiyatga ega. Fitrat ilgari surgan oila, tarbiya, ma’rifat, o‘zaro hurmat va mas’uliyat haqidagi qarashlarni zamonaviy ta’lim-tarbiya jarayoni bilan qiyosiy o‘rganish esa jadid pedagogik merosining bugungi tarbiyaviy jarayondagi ilmiy-amaliy imkoniyatlarini yanada kengroq ochib berishga xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Abdurauf Fitratning “Oila” asari XX asr boshlaridagi Turkiston ijtimoiy-ma’naviy va pedagogik tafakkurining muhim namunalaridan biri bo‘lib, unda oila instituti, er-xotin munosabatlari, oilaviy axloq, farzand tarbiyasi va ota-onalik mas’uliyati kabi masalalar yaxlit tizim asosida tahlil etilgan. Asarda ilgari surilgan oila barqarorligi, o‘zaro hurmat va mas’uliyat, shuningdek, farzand tarbiyasining jismoniy, aqliy va axloqiy bosqichlari haqidagi qarashlar milliy-ma’naviy qadriyatlar bilan ma’rifatparvarlik va pedagogik yondashuvlarning o‘zaro uyg‘unligini namoyon etadi. Fitratning oila va millat taraqqiyoti o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik haqidagi konseptual qarashlari bugungi kunda ham ilmiy va tarbiyaviy ahamiyatini saqlab qolgan. Shu nuqtayi nazardan, “Oila” asaridagi g‘oyalarni zamonaviy oila pedagogikasi, yoshlar tarbiyasi va ma’naviy-ma’rifiy ta’lim jarayonlari bilan qiyosiy o‘rganish jadidlarning pedagogik merosini chuqurroq anglash, uning tarixiy-nazariy asoslarini ochib berish hamda zamonaviy tarbiya tizimini milliy-ma’naviy qadriyatlar asosida takomillashtirishning ilmiy imkoniyatlarini belgilashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. — Toshkent, 2000.
2. Behbudiy M. Sag‘irlar haqinda; Xifzi sihati oila (Oila sog‘lig‘ining himoyasi).
3. Avloniy A. Turkiy guliston yohud axloq. — Toshkent.
4. Alimova D. Abdurauf Fitratning “Oila” asariga so‘zboshi. — Toshkent.
5. O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.